

KAPITTEL 4

«Det snakker vi ikke om! Familiehemmeligheter etter krigen»: Et blikk på krigens langtidskonsekvenser i et tre-generasjoners perspektiv

Kathrin Pabst

Vest-Agder-museet

Abstract: Under the surface of our societies, there are thousands and thousands of stories which could add nuances and details to a black-and-white picture of historical events. But many of these stories are too private, too personal or too traumatic to share. Feelings like despair, shame or guilt might be associated, and one could be afraid of the reactions of others when telling them. Here, museum institutions and museum professionals might function as mediators and connecting links between those who want to share but do not know how – and those who need to know.

In this article, we present the first results of a documentary- and exhibition project dealing with the long-term consequences of WW2—in the families and in the local societies. 21 informants, mainly from the second and third generation, were questioned about how difficult and traumatic experiences—during or after the war—affected their families and their own feeling of identity. The answers we received showed that especially the not-knowing what has happened often has severe effects on one's personal life and well-being.

Keywords: personal narratives, sensitive topics, intergenerational transfer, long-term consequences of secrets

Sitering av denne artikkelen: Pabst, K. (2021). «Det snakker vi ikke om! Familiehemmeligheter etter krigen»: Et blikk på krigens langtidskonsekvenser i et tre-generasjoners perspektiv. I T. Bjerås, T. V. H. Hagen & G. Aaby (Red.), *Tid for anerkjennelse. Andre verdenskrig i fortid og i nåtid* (Kap. 4, s. 79–104). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.148.ch4>
Lisens: CC-BY-NC 4.0

Introduksjon

Selv om det har gått 75 år siden den tyske okkupasjonen av Norge, finnes det få andre perioder i norsk historie som blir møtt med slik allmenn interesse. Historikere og andre fagfolk er fortsatt i gang med å finne, analysere og tolke det rikholdige kildematerialet som er igjen, og lite tyder på at interessen vil avta med det første. Ett av de områdene som hittil har fått lite oppmerksomhet, er krigens langtidskonsekvenser innad i familiene. I noen familier er det fremdeles, selv to til tre generasjoner senere, utfordrende eller umulig å snakke om hva som har skjedd og hvordan det skjedde.

De siste årene har barn og barnebarn av tidsvitnene stått frem i media og fortalt om hvordan hendelser under krigen også har berørt dem, selv om noen av dem er født lenge etter frigjøringen. De beretter om foreldre og besteforeldre som ikke ville svare på spørsmål om personlige opplevelser som involverte tyskerne, eller at det var så underforstått at krigen var noe man ikke snakket om i familien at spørsmål heller aldri ble stilt. Uansett årsak har barn og barnebarn måttet forholde seg til hendelser som de kan merke har preget foreldre eller besteforeldre, uten å vite hva som egentlig hadde skjedd, eller uten å kunne snakke høyt om hvordan også deres eget liv har blitt preget. Dette føyer seg inn i en trend man ser i flere land, blant dem Tyskland, der etterkommerne av krigens tidsvitner har begynt å publisere sine erfaringer og refleksjoner om hvordan krigens preger dem den dag i dag. Forskere fra fagfelt som psykologi, epigenetik eller nevrovitenskap har begynt å se nærmere på dette og bruker her ofte det engelske begrepet *intergenerational transfer* som paraply. Som intergenerasjonell eller transgenerasjonell overføring forstås her overføringen av noe fra en generasjon til den neste, enten innad i samme familie eller generasjoner av mennesker i et samfunnsperspektiv. I mangel av en entydig definisjon, brukes i det følgende «intergenerasjonell overføring» i begrepets videste forstand om påvirkningen av andre og tredje generasjon gjennom opplevelser første generasjon i samme familie har hatt.

Høsten 2019 startet Vest-Agder-museet et nytt dokumentasjons- og utstillingsprosjekt med tittelen «*Det snakker vi ikke om! Familiehemmeligheter etter krigen*». Prosjektet inngikk som delprosjekt i det større internasjonale samarbeidsprosjektet «*Identity on the Line*», der seks

kulturhistoriske museer og ett universitet fra syv europeiske land er sammen om å utforske de langsiktige konsekvensene av ulike migrasjonsprosesser som har funnet sted i løpet av de siste 100 årene (se www.i-on-museum). Okkupasjonen av Norge har noen kjennetegn som gjør det mulig å bruke begrepet «migrasjon» i ordets videste forstand også her (Stratigakos, 2020). Kjernen både i det overordnede prosjektet og alle delprosjektene er intervjuer med tre generasjoner mennesker – tidsvitner, deres barn og barnebarn – og studien av det innsamlete materialet i lys av konkrete forskningsspørsmål. Disse sikter blant annet på å undersøke om intergenerasjonell overføring har funnet sted, hva som har påvirket prosessen og hvordan den har påvirket de berørte. Denne artikkelen handler om det norske delprosjektet og funnene vi har gjort i vårt materiale.

Vårt norske delprosjekt startet i januar 2020 med publiseringen av en annonse i sosiale medier og de største avisene på Sørlandet. Her inviterte vi alle berørte til å ta kontakt med oss. Konkret spurte vi: Er du etterkommer av en tysker eller noen som arbeidet for tyskerne? Hvordan har krigen satt sine spor i deg og din familie? Hvilke historier fortelles, og hvilke forties? 30 mennesker tok kontakt med oss i løpet av de påfølgende ukene, og 21 av deres historier vil bli fortalt i en vandrestilling som åpner høsten 2021.

VESTAGDERMUSEET

DET SNAKKER VI IKKE OM!

Familiehemmeligheter etter krigen

Er du etterkommer av en tysker eller noen som arbeidet for tyskerne? Hvordan har krigen satt sine spor i deg og din familie?

Hvilke historier fortelles – og hvilke forties?

Vi planlegger en ny utstilling om hvordan hendelser og valg under krigen fortsatt preger oss i dag. Ønsker du å bidra med din historie, håper vi at du vil ta kontakt.

Alle henvendelser behandles konfidensielt.

Kontakt oss på hemmelig@vestagdermuseet.no eller prosjektleder Kathrin Pabst på tlf. 932 46 157

VESTAGDERMUSEET
VI FORTELLER DIN HISTORIE

Annonse publisert januar 2020

I prosjektet har vi altså lagt vekt på anerkjennelse av enkeltpersoners opplevelser; det vil si opplevelser tidsvitner, deres barn og barnebarn har hatt. Historiene deres er nye historier, som kan løftes inn i den nasjonale fortellingen om andre verdenskrig og som dermed kunne bidra til en kontinuerlig nyansering, konkretisering og til dels nytolkning av nåtidens kunnskap om historiske hendelser.

Det som gjør museets tilnærming spesiell, er fokuset på personlige beretninger og historier som hittil ikke har vært gjenstand for forskning eller offentlig oppmerksomhet. Vår hypotese ved oppstarten av prosjektet var at noen historier er for sensitive, for personlige, for private og for viktige for egen identitet til at man har villet dele dem. De berører et menneskes innerste indre og relasjonene til dem som står en nærmest, og de er ofte knyttet til negative følelser som skam, skyld eller sinne. Historiene har i høyeste grad relevans for samfunnet og vår felles historieforståelse, men trenger en transformering som gjør det mulig å dele dem med andre.

Denne artikkelen har som mål å beskrive og begrunne museets fremgangsmåte i prosjektet «*Det snakker vi ikke om! Familiehemmeligheter etter krigen*», å oppsummere erfaringer som ble gjort underveis og å analysere noen første, synlige fellestrekk i lys av Axel Honneths anerkjennelsesteori og intergenerasjonell overføring. Honneth har konstruert en samfunnsteori som tar utgangspunkt i menneskers grunnleggende behov for å bli respektert og anerkjent på tre nivåer: som et elskverdig menneske av sine nærmeste, som borger med konkrete rettigheter av staten og som likeverdig medlem av en gruppe som verdsetter ens unike ferdigheter og erfaringer. Intergenerasjonell overføring som fenomen og forskningsområde er et eget, viktig aspekt for analysen av det empiriske materialet, som samtidig kan tenkes å påvirke de tre nivåene Honneth nevner i sin samfunnsteori. I analysen av det empiriske materialet har vi valgt å legge vekt på langtidskonsekvensene av hemmelighold versus åpenhet.

Metode, prosess og resultater

For å henvende oss til flest mulig, så bredt som mulig, har vi ved oppstarten av dokumentasjons- og utstillingsprosjektet «*Det snakker vi ikke om! Familiehemmeligheter etter krigen*» benyttet annonser i aviser og sosiale

medier. Deretter har vi kun fulgt opp henvendelser, og avstått fra å kontakte potensielle informanter direkte. Grunnen var nevnte hypotese vi baserte prosjektet på; hypotesen som tilsa at det fortsatt fantes hemmeligheter i familiene som var så private og personlige at man hittil ikke hadde valgt å fortelle om dem – eller kun i veldig avgrensede fora. Vi tok utgangspunkt i at det var uforsvarlig å be noen dele sine personlige historier om ikke eget ønske la bak, spesielt når vonde og vanskelige minner er knyttet til dem. Kun i ett tilfelle, helt på slutten av prosjektet, har vi henvendt oss til en informant, vel vitende om at han hadde delt historien med offentligheten tidligere.

Bruken av kvalitative metoder, som intervjuer basert på en kombinasjon av åpen intervjuguide, observasjon og tekstanalyse, har gitt oss muligheten til å gå i dybden på de spørsmålene vi var mest interesserte i og å tilpasse spørsmålene underveis (Skilbrei, 2019). Vi var hele tiden klar over at materialet innsamlet på denne måten ikke kunne anses som representativt, og at det ikke ville tillate allmenngyldige konklusjoner. Likevel har fremgangsmåten lagt til rette for muligheten til å samle inn et sammensatt materiale, både med tanke på tema og informanter. Dette materialet kan nå undersøkes nærmere og danne utgangspunkt for videre analyser og forskning.

Vår annonse i aviser og sosiale medier har ført til at 31 mennesker har tatt kontakt med oss, blant dem kvinner som har hatt forhold til tyske soldater, deres barn og barnebarn, etterkommere av NS-medlemmer og etterkommere av tyske soldater. Flere historier vitner om traumatiske hendelser under og etter krigen som har satt tydelige spor i familiene. 21 har gitt oss lov til å gjenfortelle historiene, de aller fleste under et løfte om anonymitet.

Faktaopplysninger i historiene vi har samlet inn har ikke blitt etterprøvd. Vår interesse var rettet på *subjektive* opplevelser og tolkninger av hendelser under og etter krigen, og vi har tatt utgangspunktet i at subjektive beretninger ofte verken kan eller skal etterprøves (Pabst, 2016, s. 132–162). Samtidig har vi sett nærmere på offentlig tilgjengelig informasjon informantene våre har henvist til, som for eksempel bøker eller avisartikler som satt beretningen i en større kontekst. Av etiske hensyn har vi ikke tillatt at personer som er nevnt i de subjektive beretningene,

kan identifiseres. Unntak fra denne regelen ble vurdert når omtalt person har vært i offentlighetens lys tidligere og selv valgt å fortelle om sine egne opplevelser der.

Intervjuene med hver av informantene varte mellom en og en halv og to og en halv timer. De fleste intervjuene ble gjennomført i personlige møter, noen få via digitale medier, grunnet langt avstand. Deretter sammenfattet vi intervjuene i tekstform på to til fire sider, som personlige beretninger i «jeg»-form basert på det vi hadde fått høre, og sendte deretter teksten til informanten til gjennomgang og senere godkjenning. Alle informanter fikk i forkant av intervjuet informasjon om planlagt fremgangsmåte og ønsket bruk av materialet, og ble også bedt om å fylle ut og underskrive en samtykkeerklæring som konkretiserte hvordan vi ville bruke det innsamlete materialet.

Prosjektet ble praktisk gjennomført ved at museet etablerte en prosjektgruppe bestående av seks personer, i all hovedsak formidlere ved flere av museets avdelinger. Vi ønsket å forankre prosjektet bredt i institusjonen, lære enda flere ansatte opp i arbeidet med sensitive, personlige beretninger og å kunne dra nytte av erfaringen fra den direkte kontakten med informanter i en formidlingssammenheng.

Etter at henvendelsene hadde kommet inn via e-post og telefon, ble informantene fordelt blant de museumsansatte i prosjektgruppen og deretter fulgt opp av én person hver. Prosjektgruppen har holdt jevnlige møter i innsamlingsfasen og diskutert praktiske og etiske utfordringer som har oppstått underveis, dog uten å dele sensitiv informasjon med hverandre. Fremgangsmåten var basert på tidligere erfaringer i lignende prosjekter som tok for seg sensitive tema, og igjen har vi gjort nye erfaringer som vil føre til en noe forandret fremgangsmåte i fremtidige prosjekter.

Av de nevnte 31 menneskene som tok kontakt med oss, var to ikke relevante som informanter. Fire trakk seg før vi fikk snakke med dem eller etter en innledende samtale, og fire etter at de hadde lest sin egen historie slik museet hadde oppsummert den. Blant de fire var en som opplevde sin egen historie som for overveldende etter å ha sett den svart på hvitt og trengte tid til å bearbeide det før den kunne offentliggjøres. Han trakk sin historie og ba museet om hjelp til å formidle kontakt med en psykolog.

En informant uttrykte at vi ikke hadde tilnærmet oss opplevelsene på forventet måte, og to ønsket likevel ikke å fortelle om noe som føltes for personlig og nært. Dermed gikk vi videre med 21 personlige beretninger som så ble presentert i digitale og fysiske formidlingskanaler.

Empirien: Hvem var våre informanter, og hvilke historier fikk vi høre?

Informantene

Våre informanter er ti menn og elleve kvinner fra hele landet, mellom 32 og 94 år gamle. De fleste er nå bosatt på Sørlandet, mens hendelsene kan ha funnet sted andre steder. En informant kontaktet oss fra Tyskland, som etterkommer av en tysk soldat som var stasjonert i Nord-Norge. Alle tre generasjoner er representert, med en sterk overvekt av andre generasjon: én informant er fra første generasjon, dvs. at hun var voksen og tok selvstendige valg under krigen, 15 informanter er fra annen generasjon, dvs. barn av dem som var voksne under krigen, og fem informanter er tredjegerasjon, dvs. barnebarn av 1. generasjon. I ett tilfelle har vi kunnet snakket med tre generasjoner fra én familie. Kun en informant ønsket å stå frem med fullt navn, og hans fars historie er kjent fra før. Fem andre informanter har tillatt at vi bruker deres fornavn; alle andre ønsket å være anonyme.

I det følgende gis en veldig kort oversikt over alle informanter for å gi et bilde av grunnlaget for en etterfølgende første analyse. Relevante detaljer om farens eller bestefarens rolle under krigen gis i tilknytning til sitater som er brukt i analysen.

Dette er våre informanter:

1. generasjon:

- Kvinne (94), tidligere gift med en tysk soldat, mor og bestemor til to andre informanter

2. generasjon:

- Kvinne (55), tysk, datter av en tysk soldat som var stasjonert i Nord-Norge

- Kvinne (62), datter av kvinnen som var gift med tysk soldat
 - Mann (67), sønn av en kjent motstandsmann som det har blitt skrevet flere bøker om
 - Mann (76), sønn av en tysk soldat
 - Mann (77), sønn av en tysk soldat
 - Mann (77), sønn av en motstandsmann som ikke har vært i offentlighetens lys etter krigen
 - Kvinne (79), datter av en kommunist, straffet av tyskerne og nordmenn
 - Mann (79), sønn av en soldat som kjempet for tyskerne på Østfronten
 - Kvinne (79), datter av en mann som hjalp tyskerne
 - Mann (79), sønn av et NS-medlem, del av et lite lokalsamfunn
 - Mann (81), sønn av en nøytral tjenestemann, del av et lite lokalsamfunn
 - Mann (82), sønn av en motstandsmann, del av et lite lokalsamfunn
 - Kvinne (83), datter av en lærer som ble arrestert av tyskerne
 - Mann (85), fosterbror av en sønn av en tysk soldat
 - Mann (87), sønnen til en mann som drev et postkontor for tyskerne
3. generasjon:
- Kvinne (32), barnebarn av en kvinne som var medlem av jentehirden
 - Kvinne (33), barnebarn til kvinnen som var gift med en tysk soldat
 - Mann (42), barnebarn av en mann som ble torturert av tyskerne og ble sendt til Sachsenhausen
 - Kvinne (48), barnebarn av en mann som støttet tyskerne og ble straffet etter krigen
 - Kvinne (55), grandniese av en fortiet onkel som enten var motstandsmann eller tyskernes støttespiller

Historiene vi fikk høre

Som nevnt innledningsvis har innsamlingsmåten ført til at materialet ikke kan anses som representativt. I tillegg består materialet av kvalitative intervjuer og derved historier med så mange ulike innfallsvinkler og nyanser, at det er vanskelig å kategorisere – og dermed til en viss grad kvantifisere – dem. Ethvert forsøk må nødvendigvis være overfladisk i den forstand at kategoriseringen skjer ut ifra historiens mest fremtredende aspekt, uten å se på de mange sideaspektene som gjør historien unik, og som også hadde tillatt å kategorisere annerledes.

For likevel å kunne formidle et første inntrykk av historiene vi har fått høre, har vi her valgt å se nærmere på aspektet som også oppropt i avisa la opp til: relevansen hemmelighold har hatt innad i familiene og i samspill med samfunnet rundt. Mangel på åpenhet var et stadig tilbakevendende tema, som barn og barnebarn mente hadde hatt negative konsekvenser for deres eget liv. «Om jeg bare hadde visst og hadde kunnet snakke åpent om det som hendte under krigen», er uttalelser som går igjen i materialet.

Forsøker man seg på en forsiktig kategorisering og kvantifisering, mener kun en fjerdedel av våre informanter at krigen ikke har hatt større negative konsekvenser for eget liv, mens resten har fortalt om til dels massive utfordringer i oppveksten og også senere i livet. Også blant de syv informantene som opplyste om ingen direkte negative konsekvenser, var de fleste likevel til en viss grad merket av krigen. Man snakket som oftest ikke om hva som hadde skjedd, eller man visste hva som hadde hendt, men valgte å la være å snakke om det for å unngå de utfordringene som åpenhet kunne medføre, enten for seg selv eller for dem man var glad i. Dette ser man for eksempel i denne beretningen til en sønn av en tysk soldat, 77:

I min oppvekst ble jeg tidlig opplært i aldri å fortelle at jeg kom fra Tyskland. [...] I ettertid har jeg skjønnet at disse dekkhistoriene var gode for meg. Jeg har hatt kamerater som ikke har hatt slike dekkhistorier, og som har gått og skutt seg i voksen alder fordi de ikke har klart mer.

I et annet intervju fikk vi høre at man holdt fakta tilbake fordi man anså dem som for grusomme til å kunne bli håndtert av dem man var glad i, i dette tilfellet en annen tysk soldats norske sønn:

Jeg visste at han hadde vært soldat og hatt en ledende stilling, men ikke at han hadde gjort så mye forferdelig. [...] De fleste er jo litt kry av faren sin. Nesten samme hva de gjør, så forsvarer vi de. Men her er det helt umulig. Alt er bare elendig. [...] Jeg har snakket litt med min bror om dette, og jeg anbefalt ham å la det ligge. Det gjorde jeg for å skåne han.

Andre informanter som fortalte om få eller begrensede negative konsekvenser av krigen, har trukket frem en emosjonell avstand til slektninger som hadde opplevd krigen, som for eksempel en grandniese som først og fremst var interessert i hva som hadde hendt. Flere har nevnt lokalsamfunnets aksept som premiss for få eller ingen langtidskonsekvenser. Her fortalte en tredje sønn (76) av en tysk soldat og norsk mor at

Nabolaget aksepterte [...] at hun hadde vært 'uheldig,' og det var fint. Den aksepten gjorde at jeg aldri ble mobbet. Det var mange snille folk i bygda og jeg vet om flere som har en tysk far som jeg tror heller ikke ble mobbet. [...] Hun ble aldri ansett som tyskertøs og var verken opptatt av naziideologier eller politikk. Hun var en vanlig tenåringsjente som likte at tyskerne var høflige og at de var flinke til å lære henne tysk.

Tre av informantene kom fra samme bygd, og kontakten med museet ble etablert gjennom en av de tre, en lokalhistoriker (81) og sønn av herredsskogmesteren med særskilt interesse for gårdenes historie. Han var trygg på at krigen ikke hadde hatt langtidskonsekvenser for noen av de tre, og anga som grunn slektskap og gjensidig aksept for ulike politiske ståsteder:

Vi er ei grend med tre gårder, og med tre familier i nær slekt her. Politisk gikk familiene på gårdene hver sin vei. [...] I grenda her hadde vi altså en familie tilknyttet Milorg (noe ikke folk visste), herredsskogmesteren, som alle visste hva

gjorde og ekteparet som var medlemmer i NS. Dette var et lite samfunn hvor slektskap betydde forferdelig mye. [...] Det forteller vel mye om forholdene her oppe at da krigen var slutt, og NS-lensmannen ble arrestert, så prøvde min far å sette i gang underskriftskampanje til fordel for ham.

I de aller fleste beretningene, to tredjedeler, ble derimot hemmelighold og fortielse nevnt direkte og indirekte som noe man opplevde som negativt, selv om man aksepterte en stilltiende, underforstått enighet i familien om at man ikke skulle snakke eller spørre om krigen. Flere informanter uttrykte at de ikke spurte hvor faren hadde vært under krigen, uansett om han hadde vært motstander eller støttespiller av tyskerne. Datteren (83) av en lærer som ble arrestert av tyskerne under krigen, forklarte for eksempel at hun heller ikke etter foreldrenes død ville vite mer om hva som hadde skjedd ham:

Jeg har tatt vare på brevene mine foreldre skrev til hverandre da far var i Kirkenes, men vi tre søsken har ikke lest brevene, slik er det hos oss. [...] Jeg har ikke lest brevene, det blir for nært, det kommer for mange følelser.

I andre tilfeller spurte man ikke, fordi man måtte regne med større konsekvenser om man gjorde det, selv flere tiår etter krigen. Et barnebarn (32) av et tidligere NS-medlem fortalte om sin mormor som hadde blitt meldt inn i jentehirden under krigen av sine foreldre. Etter krigen reagerte samfunnet så sterkt med sosial utestengelse av den 16 år gamle jenta, at hele familien fortsatt er preget av en sterk skamfølelse, som gjør det umulig å prate åpent om hva som egentlig hadde hendt:

Historien om hva som har skjedd er alltid den samme, som en innøvd fortelling; en forsvarstale om handlingsvalg og en anklage mot andre som de mener har gjort feil. En gang for flere år siden snakket jeg med min kusine om at noen i vår generasjon fortsatt skammer seg over å bære et etternavn fra våre oldeforeldre. Det var en fortrolig samtale om følelser. Hun fortalte det videre til sin søster, som fortalte det til sin far, og det endte i anklager og beskyldninger mot min mormor, og deretter mot meg, som ifølge min mor da var ansvarlig for min mormors smerte. Jeg tenker at jeg røsket opp i noe som de ikke ville høre noe mer om.

Jentehirden marsjerer inn på stadion under en parade av Nasjonal Samling (NS) i 1941.
Foto: Fotograf Hans Henriksen/Stavanger byarkiv.

Andre informanter nevnte ulike belastninger som direkte konsekvens av ikke å vite, ikke å kunne spørre eller ikke å få svar når man spurte. Belastningen var spesielt stor om man visste at farens eller bestefarens valg under krigen ikke var akseptert av lokalsamfunnet, og om man ikke kjente til hele omfanget av hva som hadde hendt. Her ble en konstant usikkerhet og leten etter egen identitet fremhevet. Datteren (79) av en mann som hjalp tyskerne er den dag i dag redd for at det kan komme nye opplysninger om faren som hun så må håndtere, ikke bare selv, men også i møte med andre. Dette lar henne aldri slappe helt av, og hun føler seg i konstant beredskap for å kunne reagere om det trengs:

Hvordan kan man bearbeide noe hvis man ikke vet hva det egentlig handler om? Det er umulig. [...] De to sterkeste følelsene oppi alt dette har vært skyld og usikkerhet. Jeg føler skyld for at jeg ikke har kommet til bunns i det. Jeg konfronterte aldri verken mor eller far. [...] Usikkerheten kommer av flere ting. Før jeg fikk vite hva som hadde skjedd, følte jeg ofte at folk visste mer enn meg. [...] Det gjorde meg usikker. [...] I tillegg er jeg fortsatt redd for at det plutselig skal dukke opp flere hemmeligheter.

En annen informant (79), sønnen av en mann som lot seg verve av tyskerne og kjempet blant annet for dem på Østfronten, uttrykte tydelig det også andre informanter hadde nevnt: at usikkerheten omkring foreldres handlinger hadde ført til en selvvalgt tilbaketrekking, en slags sosial isolasjon, spesielt når man var redd for at andre visste mer enn man selv:

Når noen begynte å snakke om krigen, ble jeg stille. Alle kunne snakke om hva deres fedre hadde gjort, men ikke jeg. [...] Senere gikk denne skammen over i uro og usikkerhet. Dukker det opp noe nytt? [...] Dette har opptatt mye av livet mitt. Ikke så mye at det har gått ut over jobb, men sosiale relasjoner har nok merket det.

Seks av informantene fra andre og tredje generasjon har fortalt at hendelsene fra krigen har ført til voldelige eller depressive foreldre eller besteforeldre, i en grad som har påvirket deres liv direkte. Som årsak ble først og fremst fengsling og straff nevnt, både fra tyskerne under krigen eller nordmenn etter krigen, men i ett tilfelle også dårlig samvittighet for hva man hadde gjort. En av de sterkeste historiene om voldelig adferd ble fortalt av en kvinne (48) som lenge etter bestefarens død fikk vite noe som ga henne et nytt perspektiv på eget liv. Hun sa i intervjuet at

Jeg har på mange måter vokst opp hos besteforeldrene mine. Jeg flyktet dit når det ble for tøft hjemme, og det ble det ofte. Det var vold, både psykisk og fysisk. Bestemor og bestefar [...] ga meg den kjærligheten jeg aldri fikk hjemme. Det var derfor et sjokk da jeg fikk bunken med dokumenter fra Riksarkivet for fem år siden – som viste at bestefar hadde en fortid jeg ikke kjente til, en mørk hemmelighet fra krigen. [...] Og først nå i ettertid har jeg forstått mer av sammenhengen. Og jeg har klart å tilgi min far, for han var også et produkt av sin far, en far som var oppfarende, voldelig og straffende [...] Bestefaren som forgudet meg var samtidig en far som hadde mishandlet sin sønn, noe som nok har ført til at min far har mishandlet meg.

Bestefarens jakke. Foto: Privat

En fortelling om en depressiv far kom fra en tysk kvinne (55) som kontaktet oss på slutten av innsamlingsperioden. Hun fortalte at hennes far hadde vært soldat i Nord-Norge under krigen, og at mer enn 700 fotografier som han hadde tatt, vitnet om hans kjærlighet til landet og menneskene. Men:

Likevel var det noe som skjedde i Norge under krigen, noe grusomt som kom til å prege han mer enn noe annet. Noe så sterkt at han ikke ville snakke om det. Noe som gjorde at han seinere i livet hver gang krigen ble brakt på bane begynte å gråte. Noe som gjorde at han ble så traumatisert at det påvirket hele vår familie, også oss fire søsknene som aldri har opplevd krigen. [...] Det å vokse opp med krigstraumatiserte foreldrene, og med de sterke minnene om så mange døde i nær relasjon, har ført til mye tristhet og angst i familien.

Hvordan negative følelser blir videreført fra generasjon til generasjon har også barnebarnet (32) av et NS-medlem fortalt om. Hun så klare linjer fra bestemor til mor, begge beskrevet som depressive, og til seg selv og sine søsken. Likevel er det ikke depresjonen som er gitt videre, men følelsen hun mener har utløst den:

Jeg ser tydelige linjer fra min bestemor til min mor og til meg. Både min mor og mor er svært opptatt av det å vise seg med rak rygg, alltid og uavhengig av hvordan vi har det inni oss. Min mor pleide å stikke fingeren sin inn i ryggen min og si «rett deg opp!», som om man derved kan beseire den innvendige skammen. Moren min rettfærdiggjorde det med at moren hennes pleide å gjøre det på henne også. For meg er det et symbol på videreføring av skammen.

Igjen og igjen blir lokalsamfunnet nevnt som dømmende og ikke-aksepterende av dem som slet lenge med følgene av krigens hendelser. Var for eksempel faren kommunist, kunne man oppleve at det fikk konsekvenser – ikke bare for egen familie, i form av en far som var preget av straffen han hadde fått fra tyskerne under krigen, men også fra samfunnet i det antikommunistiske Etterkrigs-Norge. Datteren (79) til en kommunist og motstandsmann fortalte:

Hendelsene i fangeleirene i Tyskland hadde satt varige spor i min far, men den manglende anerkjennelsen og mistroen han møtte etter krigen var kanskje det verste. [...] Lite ante jeg da at dette også skulle få direkte følger for meg og søsknene mine. Da vi skulle ut og søke jobb, opplevde vi at arbeidsmarkedet var stengt for oss. Mange i Kristiansand visste jo hvilken familie vi kom fra. [...] Men det stoppet ikke med min generasjon. Da mine barn søkte på sine første jobber, opplevde også de noen merkelige avslag, og jeg fikk ad omveier vite at det skyldtes at deres bestefar hadde vært kommunist mens han levde. Og dette til tross for at verken de eller jeg har vært medlemmer av kommunistpartiet.

Men selv om man visste hva som hadde hendt og var stolt av sin fars eller bestefars handlingsvalg under krigen, kunne man slite med langtidskonsekvenser. Barnebarnet (42) til en motstandsmann kjente hele sin bestefars historie og visste hva som hadde vært grunnen til hans temperament, noe som også hadde påvirket hans sønn, informantens far. Selv om det ikke alltid var lett å håndtere, bidro kunnskapen om det som sannsynligvis hadde forårsaket temperamentet til en større aksept og forståelse:

Når jeg hørte han fortelle om krigen, forsto jeg som barn at det var en stor påkjennning for han. [...] Jeg tror at krigsfangenskapet til min bestefar førte til at

han ble streng i oppdragelsen, noe min far kjente godt til. Min far kunne være mild på mange områder, men så kunne han plutselig si tydelig fra hva som var galt. Man blir lydige og veloppdragen av det, men jeg kunne få en ordentlig støkk.

Igjen kunne lokalsamfunnet forsterke følelsene, også i negativ retning. Sønnen (69) til den kjente motstandsmannen Gunvald Tomstad, fortalte om personlige påkjennelser som konsekvens av farens motstandsarbeid under krigen:

Krigen satte sine spor i kroppen til far. [...] Spenningen etter å ha levd med krigens dobbeltspill ville ikke slippe taket. [...] Som så mange andre krigsinvalider med dårlige nerver og redusert helse, ble alkoholen en form for selvmedisinering. Far tålte svært lite alkohol fordi han hadde operert bort store deler av magesekken. [...] Fra 9–10 årsalderen måtte jeg være hans hjelper. Mitt forhold til ham var tosidig. På den ene siden var jeg stolt av ham, men når han var full og ikke særlig presentabel, da var det trist. Jeg kan enda føle smerten og skammen, og hvor nedverdiggende det var når han var dårlig. [...] Et familiemedlem siterte far engang med å si: 'Den prisen som freden har kostet, må generasjoner være med å betale i form av nedarvet angst og uro.' Det hadde han rett i.

I tillegg kom senere negative medieoppslag som satte spørsmålstegn ved farens krigsinnsats. Dette var en stor belastning for familien, som hadde sett hva faren hadde ofret og fortsatt selv var i gang med å betale prisen hans innsats hadde kostet også dem.

Det som flere av de nevnte historiene viser, er overføringen av handlingsmønster eller følelser fra en generasjon til den neste. Ved siden av voldelig adferd, depresjonsfølelse, uro og angst, ble også skam, skyld og ensomhet nevnt. «*Skam og skyld har endret form, men de er der fortsatt*», fikk vi høre fra flere, mens andre fortalte om en til dels overveldende ensomhetsfølelse. Hvordan informantene direkte relaterte den til hendelser under krigen, ble spesielt tydelig i den eneste gruppen av informanter som alle var i direkte slektskap med hverandre. Her ble vi først kontaktet en kvinne (62) som hadde en mor (94) som hadde vært gift med en tysk soldat – noe datteren ikke visste om før hun tilfeldigvis fikk vite det på byen, 21 år gammel. Datteren fortalte:

I min oppvekst har jeg ofte følt meg annerledes. Jeg kunne liksom ikke leve ut mine følelser, alt ble dysset ned og hysjet ned. Det var så mye under overflaten, men ingen rørte ved det; tausheten var altomfattende. [...] Følelsen av å vite at noe var galt uten å forstå hva det var, var vond. [...] Hvis jeg ser tilbake på mitt liv så langt, så tenker jeg at selve hendelsen, at min mor hadde vært gift med en tysker og min bror bare var min halvbror, ikke har betydd så mye. Det hadde liksom ingenting med meg å gjøre. Men at jeg ikke fikk vite det, mens alle andre visste, og at det også ellers ikke var rom for å prate om det som var viktig for de enkelte i familien vår, det har preget meg sterkt.

Denne lille kisten ble funnet etter den tyske soldatens død. Den inneholdt alle brev og bilder han hadde fra sin norske kone og sønn. Foto: Privat

En forklaring på morens taushet kunne vi så finne i morens fortelling. Hun fortalte om en dyp kjærlighet til en tysk soldat, som hun forelsket seg i da hun var 16 år gammel. Familien brøt all kontakt, og paret ble etter krigen sendt til Tyskland. Der var matmangelen stor, og sønnen, som de etter hvert fikk, ikke ville ha overlevd. For å sørge for at sønnen fikk det han trengte, måtte hun tilbake i Norge, noe som krevde en skilsmisse fra sin mann. De lovet hverandre at de skulle fortsette livet sammen når den lille hadde blitt kraftigere, men hun kom seg aldri tilbake til Tyskland. Familien i Norge holdt henne tilbake, og den norske mannen hun giftet seg med senere krevde at hun aldri skulle snakke om sitt første ekteskap. Det kunne hun kun takle når hun stengte av sine egne følelser:

Jeg hadde mange tunge stunder og ingen å snakke med. Hvem skulle det vært, i den lille bygda hvor alle visste hva jeg hadde gjort? [...] Jeg har jobbet hardt bestandig i alle år, for at vi kunne ha et familieliv hvor alle ble ivaretatt. Jeg har måttet stenge av en del i meg for å kunne klare det. [...] Jeg forstår at min datter har følt på dette, og vi har snakket ut. Jeg fortalte henne alt jeg husker så ærlig jeg kunne. Samtidig føler jeg sterkt på at kjærligheten til min første mann er noe som bare er min. Det er min historie, og den vil jeg verne om.

Overføringen av ensomhet ble brutt da mor og datter begynte å snakke sammen, og det førte videre til at også datterens datter (33) fikk et godt forhold til både mor og bestemor:

Jeg har alltid vært veldig glad i min mormor og har alltid kunnet snakke ganske åpent med henne. Men jeg vet at alt dette har gjort noe med min mor. [...] Hjemme hos oss har det alltid vært mye åpenhet, og jeg tror at hennes oppvekst har ført til at hun ville gjøre det helt annerledes med oss. Sånn sett har min mor klart å stoppe de negative konsekvensene av fortelsen, for hun har sørget for at det var helt annerledes hos oss, at vi kunne snakke om alt.

Disse tre fortellingene fra tre generasjoner i samme familie peker på to aspekter som er viktige når det empiriske materialet nå skal ses i lys av Honneths anerkjennelsesteori og intergenerasjonell overføring:

For det første ser man at hver historie for seg representerer først og fremst én del – et fragment – av en felles familiefortelling. Hver generasjon er preget av sin tid og dens historiske og samfunnsrelaterte rammer, og hadde vi kunnet snakke til flere generasjoner fra en familie, kunne de personlige fortellingene vi har fått høre blitt satt i en større sammenheng. Den igjen kunne ha vist et noe annet bilde, og muligens også gitt ny informasjon om hva som var grunnen for hemmeligholdet eller åpenheten rundt det som hadde hendt.

For det andre viser det siste eksempelet at det er mulig å stoppe overføringen av en negativ følelse, i dette tilfellet ensomhet, fra en generasjon til den neste. Informanten vår, datteren av kvinnen som har vært gift med en tysk soldat, har opplevd ensomhetsfølelsen som så stor at hun har valgt den motsatte strategien overfor sine barn – som på sin tide ikke slet med det samme. Dette er noe flere av våre informanter fra den andre generasjonen har fortalt: De har forsøkt så langt de kunne å verne sine egne barn mot de negative opplevelsene og følelsene de har hatt. Sentralt i denne

strategien stod åpenhet om det som hadde hendt under krigen og bevisstgjøring om hva dette hadde betydd for dem som barn av de involverte.

Prosjektets faglige forankring

Axel Honneths anerkjennelsesteori

Som nevnt innledningsvis har Vest-Agder-museet tidligere hatt flere prosjekter med hovedfokus på personlige beretninger om sensitive, tabu-belagte tema (ABM-utvikling, 2016; Pabst, 2016, 2021). Som tidligere har vi også i dette prosjektet basert oss hovedsakelig på den tyske filosofen Axel Honneths tilnærming til anerkjennelse. I sitt hovedverk *Kampf um Anerkennung* fra 1992 konstruerer han en samfunnsteori som tar utgangspunkt i menneskers grunnleggende behov for å bli anerkjent og vilje til å gi anerkjennelse. Han anser anerkjennelse som et fellesmenneskelig og ufravikelig behov som også understreker viktigheten av sosiale og symmetriske relasjoner (Honneth & Holm-Hansen, 2008, s. 73–148; Lysaker, 2011, s. 93–100. Se også Pabst, 2016, s. 192–198).

For Honneth finnes det tre hovednivåer for anerkjennelse, som beveger seg fra et menneskes nærmeste krets til samfunnet og kulturen man er en del av. Den første anerkjennelsesformen, anerkjennelse som *kjærlighet*, sikter mot at alle mennesker har et behov å bli sett, hørt og anerkjent for den de er, av sine nærmeste familiemedlemmer, partnere og venner (Deranty, 2009, s. 287–293; Honneth & Holm-Hansen, 2008, s. 104–116). Den andre anerkjennelsesformen, anerkjennelse som *rettighet*, løfter perspektivet opp til behovet for anerkjennelse av staten, og et ønske om å bli behandlet og sosialt respektert slik man selv mener er rettferdig (Honneth & Holm-Hansen, 2008, s. 116–130; Deranty, 2009, s. 294–299).

Den tredje og siste anerkjennelsesformen, anerkjennelse som *solidaritet*, tar utgangspunkt i at alle mennesker er del av et sivilsamfunn der de enkelte har egenskaper, ferdigheter og, i forlengelsen av dette, erfaringer som skiller samfunnsmedlemmene fra hverandre (Honneth & Holm-Hansen, 2008, s. 134). Samtidig hører alle til den samme gruppen, det samme fellesskapet og deler felles verdier på hver sin måte. For at den enkelte skal føle seg anerkjent med sine helt unike erfaringer og opplevelser, behøves et rom for å kunne uttale seg, være den man er og

bli anerkjent for det av de andre medlemmene av fellesskapet (Deranty, 2009, s. 300–308; Honneth 2003; Honneth & Holm-Hansen, 2008, s. 130–139). For å nå frem til andre med historien sin, kan blant annet utstillinger ved museer være gode formidlingskanaler, og jo mer de besøkende kan kjenne seg igjen i følelsene som formidles, desto mer berørt blir de (Pabst, 2016). Men når museer jobber med personlige beretninger er også de første to nivåene for anerkjennelse viktige; det første i det personlige møtet mellom museumsansatt og informant, og det andre med tanke på lovpålagte rettigheter og krav alle informanter har i møte med en offentlig institusjon (Honneth & Rössler, 2008, s. 10, 142. Se også Pabst, 2016, s. 196–198).

En ny tilnærming til langtidskonsekvenser av potensielt traumatiserende hendelser – intergenerasjonell overføring

Inter- eller transgenerasjonell overføring betyr at «noe» – som oftest i form av minner om konkrete hendelser eller opplevelser – overføres fra en generasjon til en annen, enten innad i samme familie eller i samfunnet fra medlemmer av en generasjon til medlemmer av den neste. Disse minnene kan forandre form og innhold over tid, avhengig av rammefaktorer som tid og sted for opprinnelse og gjengivelse, hvor ofte og på hvilken måte de blir kommunisert og respondert på, til hvem og av hvem. I tillegg spiller mange psykologiske og biologiske faktorer inn, som sammen utgjør minnenes komplekse struktur (Assmann, 2016, s. 9–44). Overføring ser ut til å være spesielt utpreget når traumatiske eller potensielt traumatiserende opplevelser ligger til grunn; opplevelser som man opplevde som potensielt livstruende eller så negative at det har påvirket ens liv over lang tid. Fagfelt som psykologi har lenge hatt fokus på hvordan traumatiske hendelser kan påvirke enkeltpersoners liv, også mange tiår etter at hendelsen har funnet sted (se f.eks. Shalev et al., 2000; Van der Kolk, 2015; Wolynn, 2017). I det siste har forskningen blitt utvidet til de etterfølgende generasjonene, etter at stadig flere barn og barnebarn har begynt å fortelle om hvordan hendelser i deres foreldres eller besteforeldres liv har preget deres eget. Dette gjelder blant annet etterkommere av soldater,

mennesker som har vært utsatt for krig, flukt, folkemord, tvangsforflytting eller totalitære regimer (se f.eks. Aleksejevitsj, 2013; Bode, 2004, 2009; Rickhard, 2020; Smith-Solbakken & Wallin-Weihe, 2018. Se også Assmann, 2016). Nyere forskningsfelt som nevrovitenskap og epigenetikk har gjort funn som tyder på at intergenerasjonell overføring ikke bare finner sted gjennom adferd, det vil si at barn og barnebarn lærer å reagere på en viss måte, men muligens også gjennom arv av et genmateriale som har blitt merket av hendelsen (se f.eks. Yehuda & Lehrner, 2018; Lehrner & Yehuda, 2018). Forskningen er fortsatt i et tidlig stadium, og det blir interessant å følge resultatene av pågående studier.

En første analyse av det empiriske materialet i lys av Honneths anerkjennelsesteori og intergenerasjonell overføring

Ser man alle historier under ett, ser man tydelig de tre plan som Honneth beskriver i sin teoretiske tilnærming til anerkjennelse. Hovedfaktoren som går igjen blant dem som ikke ser store konsekvenser av krigen for egen del, er ivaretagelse og til en viss grad beskyttelse av nære familiemedlemmer. Spesielt relatert til historiene om de tre informantene som var sønner av tyske soldater, ser man at hemmeligholdet var knyttet til et ønske om å beskytte barna, noe de oppfattet positivt og satte pris på. Beskyttelsen kan her anses som anerkjennelse gjennom kjærlighet – familiemedlemmer som ønsket det beste for barna av de tyske soldatene. Barna kunne fått informasjon om sine fedre om de ønsket det, noe som også kan tolkes som anerkjennelse av deres ønske og behov for å vite.

Innad i familiene og på spørsmål om hvem man var som individ, var relasjonen til foreldre eller besteforeldre avgjørende, og her spilte åpenhet om deres handlingsvalg under krigen en avgjørende rolle. Jo mer åpenhet og kunnskap om hva som hadde hendt, jo mer ble den enkeltes behov for å ta selvstendige valg anerkjent, og jo lettere var det for etterkommere å håndtere også de vanskelige følelsene som fulgte med. Å velge selv hva og hvor mye man ønsket å vite var viktig, og her var det stor forskjell blant informantene.

I lys av Honneths andre og tredje plan – anerkjennelse som rettighet og anerkjennelse som solidaritet – har historiene vist et mangfold av innfallsvinkler som bekrefter viktigheten av disse to anerkjennelsesformene. Flere informanter har etterlyst å bli behandlet og anerkjent som selvstendige individer, uavhengig av hva foreldrene har gjort under krigen. Lokalsamfunnet ble nevnt igjen og igjen som viktig instans her. Lokalsamfunnet kunne medvirke til at krigen fortsatte lenge etter at den egentlig var slutt, i form av negative sanksjoner dersom første generasjonen ikke hadde handlet i tråd med gjeldende normer, eller det kunne bidra til at livet relativt raskt normaliserte seg. Anerkjente lokalsamfunnet informantene for den de var eller aksepterte at første generasjon hadde tatt uheldige valg, ble dette oppfattet av informantene som viktig, godt og støttende. Hemmelighold kunne oppfattes her som både beskyttelse – dersom alle, inkludert informantene, visste hva som hadde skjedd – og som manglende anerkjennelse, når «alle» visste noe som informantene selv ikke ble informert om. I det tilfellet ble hemmeligholdet opplevd som manglende anerkjennelse og utestenging av det sosiale fellesskapet.

Forholdet første generasjonen har hatt til tyskerne har hatt en vesentlig betydning for identitetsfølelsen til andre og tredje generasjon, dog mest når det kom til posisjoneringen i lokalsamfunnet. Var handlingen akseptert eller ble oppfattet som riktig – noe som i dette tilfellet innebar motstand mot okkupasjonene – var det lettere å snakke om den utad, enn om foreldre eller besteforeldre hadde vært NS-medlemmer, hadde jobbet for eller kjempet for tyskerne. Lokalsamfunnet kunne straffe handlinger direkte i form av sanksjoner og konkrete tiltak, eller indirekte gjennom utfrysning av dem som hadde støttet okkupasjonene eller på en annen måte opponerte mot herskende samfunnsnormer. I slike tilfeller var det som oftest fortsatt vanskelig å snakke om hva som hadde hendt, selv to generasjoner senere.

Et ønske om å anerkjenne ligger også til grunn for museets tilnærming til prosjektet og innsamlingsprosessen: å anerkjenne personlige opplevelser av å være preget av en krig som ligger 75 år tilbake i tid, å anerkjenne menneskers behov for å fortelle egne synspunkter på en selvvalgt måte, samt å anerkjenne påkjenningene og langtidskonsekvensene konkrete hendelser har hatt for relasjonene mellom generasjoner. De fleste

informantene har gitt uttrykk for at det var godt å kunne snakke ut, og at de håpet at de, ved å dele sin egen historie, ville bidra til et mer nyansert bilde av hva krigen hadde ført til innad i familiene. Videre håpet de at andre i samme situasjon forstod at det var flere som har hatt det likedan, og kanskje så en større sammenheng mellom krigshendelsene og egne erfaringer. I det ene tilfellet, der en informant trakk seg etter å ha snakket med oss, kan forklaringen om at museet ikke hadde klart å gjengi historiene på korrekt måte, tolkes som at museet ikke har lykket med å anerkjenne informantens opplevelser på en tilfredsstillende måte.

Både den første av Honneths former for anerkjennelse, anerkjennelse som individ gjennom kjærlighet, i den direkte kontakten med et annet menneske, og den tredje, anerkjennelse som solidaritet, var dermed særlig relevante for museets metodiske fremgangsmåte. Innsamlingsprosessen la opp til respekt for det private og personlige historiene representerte, og at et mangfold av ulike historier kunne få sin plass. Videreformidlingen av de personlige beretningene i en vandreutstilling skal bidra til å hente noen av de skjulte historien frem i lyset, til å redusere følelsen av å være alene for dem som fortsatt sliter med krigens langtidskonsekvenser og – på et høyere nivå – bidra til en mer mangfoldig og nyansert felles historiefortelling.

I lys av intergenerasjonell overføring, ser man flere relevante aspekter i vårt materiale. Informanter fra andre og tredje generasjon har vært tydelige på at de mener at en overføring har funnet sted – en overføring av reaksjonsmønstre og en overføring av følelser. Som reaksjonsmønstre ble mest voldelig eller sinnepreget adferd nevnt, samt følelser som skam, skyld, sinne, uro eller ensomhet. Jo mer åpenhet om hendelsene, og jo mer aksept i familien eller lokalsamfunnet for første generasjons handlingsvalg, desto mindre ble andre og tredje generasjon påvirket. Dette ble spesielt tydelig da vi snakket med to barnebarn som begge er i begynnelsen av trettiårene. Den ene kommer fra en familie der det fortsatt, den dag i dag, var forbudt å snakke om krigen. Den andre opplevde et skifte i familien, fra fortieelse til åpenhet. Mens den første forteller om vanskelige familierelasjoner som har påvirket hennes liv og forhold til nære slektninger på en negativ måte, fortalte den andre om et godt forhold til både mor og bestemor, preget av åpenhet og ærlighet om hendelser og krigen

og langtidskonsekvenser som de hver for seg slet med. Både det å ha fått vite, det å ha pratet ut og det å ha tatt grep for å bryte negative sirkler, som her innebar taushet og det å ikke kunne snakke om følelser, har ført til gode interfamilære relasjoner.

Også betydningen av hemmelighold versus åpenhet for de etterfølgende generasjoner, kan ses i lys av anerkjennelse. Det å ikke få informasjon som man selv opplever som viktig for egen identitetsfølelse, fratrar en muligheten til selv å bestemme hvem man er. Hvor vanskelig dette kan være, ser man i andre casestudier (Rzeszutek et al., 2020, s. 9–13). For å forstå seg selv, leter man etter svar på hvem og hva som har preget en. Det å ikke vite fratrar en denne muligheten, noe som kan oppleves som fravær av respekt og anerkjennelse for å danne seg sine egne meninger og få informasjon som oppleves som sentral for ens eget liv og egen identitetsdannelse.

Oppsummering

Funnene som har blitt presentert her i denne artikkelen, baserer seg hovedsakelig på funnene fra det norske prosjektet «Det snakker vi ikke om! Familiehemmeligheter etter krigen», men også på funnene fra det internasjonale prosjektet «*Identity on the Line*» og de få internasjonale studiene som har blitt publisert om betydningen av hemmelighold versus åpenhet. Både prosjektets første resultater og studiene peker på at hemmelighold er en stor belastning for etterkommere, dersom de ønsker å vite mer. De kan fornemme at det har skjedd noe av stor betydning for foreldre eller besteforeldre og merker at de selv er preget av hendelsen på et eller annet vis, men vet ikke hva som har skjedd. Ofte vil ingen snakke om det, og dermed kan man ikke komme videre i sin egen bearbeidelse av det som fortsatt preger også ens eget liv.

Men studiene er begrenset, og historikere bør jobbe tett sammen med eksperter fra andre fagfelt for å belyse sentrale spørsmål, som for eksempel overføringsmekanismer fra en generasjon til den neste. Her er det blant viktig å kartlegge hvorvidt handlinger er knyttet til personlighetstrekk et menneske alltid har hatt versus personlighetstrekk som har blitt utviklet relatert til konkrete historiske hendelser. Temaet er etter vårt

skjønn svært viktig for både traumeforskning og arbeidet ved museer i Norge med sensitive, vanskelige temaer. Sistnevnte er i tråd med nyere stortingsmeldinger som oppfordrer museer til å ta tak i temaene som man hittil ikke har snakket om og som trenger mer fokus for at flere i samfunnet føler seg sett, hørt og forstått (ABM-utvikling, 2006; Pabst, 2016). Derfor har vi startet opp et nytt forskningsprosjekt, med et nytt materiale. Igjen er temaet langtidskonsekvenser av andre verdenskrig, og funnene vil bli publisert fortløpende. Blant annet basert på funnene i prosjektet «*Det snakker vi ikke om! Familiehemmeligheter etter krigen*» vil vi se på tre plan – eller tre nivåer – som alle påvirker og blir påvirket av hemmelighold: ens eget liv, familierelasjoner mellom generasjonene og lokalsamfunnet. Alle tre nivåer ser ut til å være tett vevd sammen når det kommer til langtidskonsekvenser av krevende historiske hendelser. Som en av våre informanter, datteren (62) til kvinnen som var gift med en tysk soldat, oppsummerte på slutten av intervjuet:

Mitt budskap til dem som leser dette er at åpenhet ikke kan overvurderes. [...]. Følelsen av å være annerledes er vond, spesielt når man ikke vet hvor følelsen kommer fra. Ofte finnes en logisk forklaring, og den hjelper veldig. Og hemmeligheter som alle kjenner til, utenom en selv, er kanskje det verste. For det gjør noe med tilliten til dem som står en nærmest og burde ha sagt noe.

Referanser

- ABM-utvikling. (2006). *Brudd: Om det ubehagelige, tabubelagte, marginale, usynlige, kontroversielle* (ABM-skrift 26). Norsk kulturråd.
- Aleksijevitsj, S. (2016). *De siste vitnene*. Kagge Forlag.
- Assmann, A. (2016). *Shadows of trauma. Memory and the politics of postwar identity*. Fordham University Press.
- Bode, S. (2004). *Die vergessene Generation. Die Kriegskinder brechen ihr Schweigen*. Klett-Cotta.
- Bode, S. (2009). *Kriegsenkel. Die Erben der vergessenen Generation*. Klett-Cotta.
- Danieli, Y. (Red.). (1998). *Intergenerational handbook of multigenerational legacies of trauma*. Plenum Press.
- Deranty, J.-P. (2009). *Beyond communication: A critical study of Axel Honneth's social philosophy* (Bd. 7). Brill.
- Honneth, A. (2003). *Behovet for anerkendelse: En tekstsamling*. Hans Reitzel.

- Honneth, A. & Holm-Hansen, L. (2008). *Kamp om anerkjennelse: Om de sosiale konfliktenes moralske grammatikk*. Pax.
- Honneth, A. & Rössler, B. (Red.). (2008). *Von Person zu Person: Zur Moralität persönlicher Beziehungen* (s. 168–210). Suhrkamp Verlag.
- Lehrner, A. & Yehuda, R. (2018). Cultural trauma and epigenetic inheritance. *Development and Psychopathology*, 30 (5), 1763–1777. <https://doi.org/10.1017/S0954579418001153>
- Lysaker, O. (2011). *Sårbar kropp – verdig liv: Anerkjennelsekampers eksistensielle kosmopolittikk* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Pabst, K. (2016). *Mange hensyn å ta – mange behov å avveie. Arbeidet med følsomme tema på museum*. Museumsforlaget.
- Pabst, K. (2021). Invite, acknowledge and collect with respect: Sensitive narratives at the Vest-Agder Museum, Norway. I A. Chynoweth, B. Lynch, K. Petersen & S. Smed (Red.), *Museums and social change. Challenging the unhelpful Museum* (s. 122–133). Routledge.
- Rickhard, B. (2020). *Det var hjem vi sjøfolk skulle. 15 samtaler med krigsseilerbarn*. Forlaget Oktober.
- Rzeszutek, M., Lis-Turlejska, M., Pięta, M., Karlsen, M., Backus, H., Florek, W., Lisowska, K., Pankowski, D. & Szumiał, S. (2020). Knowledge about traumatic World War II experiences among ancestors and subjective well-being of young adults: A person-centred perspective. *PloS one*, 15(8), e0237859. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0237859>
- Skilbrei, M.-L. (2019). *Kvalitative metoder. Planlegging, gjennomføring og etisk refleksjon*. Fagbokforlaget.
- Shalev, A., Yehuda, R. & McFarlane, A. (Red.). (2000). *International handbook of human response to trauma*. Plenum Publishers.
- Smith-Solbakken, M. & Wallin-Weihe, H.-J. (2018). Post-traumatic stress reactions in a long-term and several generation perspectives. *Multicultural Studies*, (1), 119–114. <https://doi.org/10.23734/mcs.2018.1.119.141>
- Stratigakos, D. (2020). *Hitler's northern Utopia. Building the New Order in occupied Norway*. Princeton University Press.
- Van der Kolk, B. (2015). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Penguin Books.
- Wolynn, M. (2017). *It didn't start with you: How inherited family trauma shapes who we are and how to end the cycle*. Penguin Books.
- Yehuda, R. & Lehrner, A. (2018). Intergenerational transmission of trauma effects: Putative role of epigenetic mechanisms. *World Psychiatry*, 17(3), 243–257. <https://doi.org/10.1002/wps.20568>